SanskritiManthan : International Journal of Empowerment & Indian Culture
संस्कृतिमंथन: सशक्तीकरण आणि भारतीय संस्कृतीवरील आंतरराष्ट्रीय संशोधन पत्रिका
संशोधनातून संस्कृतीचा साक्षात्कार

"भारतातील महिला सशक्तिकरण – सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि शैक्षणिक दृष्टिकोनातून अभ्यास."

Ms. Gujarathi Shruti Chandraprakash.
CO-Ms. Joshi Indrayani Sudarshan.
(R. C. Patel Education Trust's Institute of Management Research And Development)

प्रास्ताविक (Introduction)

महिला सशक्तिकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या हक्कांची, संधींची व निर्णयक्षमतेची पूर्ण जाणीव करून देणे. भारतीय संविधानाने महिलांना समानता, प्रतिष्ठा आणि स्वातंत्र्याचे हक्क दिले आहेत. तरीही प्रत्यक्ष व्यवहारात आजही महिलांना सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व शैक्षणिक क्षेत्रात विविध अडचणींचा सामना करावा लागतो. या संशोधनाचा उद्देश म्हणजे महिलांच्या सशक्तिकरणाची सद्यस्थिती समजून घेणे आणि त्यातील अडथळ्यांचा सखोल अभ्यास करणे. भारतीय समाज हा प्राचीन काळापासून पुरुषप्रधान समाज म्हणून ओळखला जातो. स्त्रियांना पारंपरिकतः घरापुरते सीमित करण्यात आले होते, आणि शिक्षण, रोजगार, राजकारण, निर्णय घेणे अशा अनेक क्षेत्रांपासून दूर ठेवले गेले. परंतु गेल्या काही दशकांमध्ये महिला सशक्तिकरण या संकल्पनेला अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

महिला सशक्तिकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या **हक्कांची जाणीव करून देणे, निर्णयक्षम बनवणे, स्वावलंबी बनवणे आणि त्यांना सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक व राजकीय संधींमध्ये समान सहभाग मिळवून देणे** होय.

आजच्या आधुनिक युगात महिलांनी विविध क्षेत्रांत आपले कौशल्य सिद्ध केले आहे – शिक्षण, विज्ञान, उद्योग, क्रीडा, संरक्षण, राजकारण अशा सर्वच स्तरांवर महिला पुढे येत आहेत. तरीही **ग्रामिण भागातील महिलांना आजही अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो** – शिक्षणाचा अभाव, आर्थिक दुर्बलता, सामाजिक बंधनं, कौटुंबिक जबाबदाऱ्या, सुरक्षिततेचा अभाव इत्यादी.

भारतीय संविधानाने दिलेले समानतेचे अधिकार, विविध सरकारी योजना, महिलांसाठी राबवले जाणारे उपक्रम आणि समाजाची बदलती मानसिकता – हे सारे घटक महिला सशक्तिकरणासाठी सकारात्मक दिशा देत आहेत.

SanskritiManthan : International Journal of Empowerment & Indian Culture
संस्कृतिमंथन: सशक्तीकरण आणि भारतीय संस्कृतीवरील आंतरराष्ट्रीय संशोधन पत्रिका
संशोधनातून संस्कृतीचा साक्षात्कार

या संशोधन प्रबंधामध्ये आपण **भारतामधील महिलांच्या सशक्तीकरणाचा सामाजिक**, **आर्थिक**, **राजकीय आणि शैक्षणिक दृष्टिकोनातून सखोल अभ्यास** करणार आहोत. त्याचबरोबर महिलांसाठी कार्यरत योजना, अडचणी व भविष्यकालीन उपाय यांची चर्चा देखील करण्यात येणार आहे.

Abstract

महिला सशक्तीकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या हक्कांची जाणीव करून देणे, निर्णयक्षम बनवणे आणि सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक व राजकीय क्षेत्रात समान सहभाग मिळवून देणे होय. भारतीय संविधानाने महिलांना समानतेचे व स्वातंत्र्याचे हक्क दिले असले तरी प्रत्यक्षात आजही महिलांना विविध अडचणींचा सामना करावा लागतो. ग्रामीण भागात शिक्षणाचा अभाव, आर्थिक दुर्बलता, सामाजिक बंधनं व सुरक्षिततेची समस्या यामुळे महिला सशक्तीकरण प्रक्रियेत अडथळे निर्माण होतात. या संशोधनाचा उद्देश म्हणजे भारतातील महिलांच्या सशक्तीकरणाची सद्यस्थिती अभ्यासणे, त्यातील प्रमुख अडचणी शोधणे आणि महिलांना अधिक सक्षम करण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना सुचवणे हा आहे. शासकीय योजना, सामाजिक बदलती मानसिकता आणि महिलांची वाढती प्रगती यामुळे भविष्यात महिला सशक्तीकरणाला सकारात्मक दिशा मिळेल अशी अपेक्षा आहे.

Keywords:

- महिला सशक्तीकरण
- समानता
- सामाजिक व आर्थिक अडचणी
- शिक्षण
- रोजगार
- राजकीय सहभाग
- सरकारी योजना
- स्वावलंबन

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives)

- महिलांच्या सशक्तिकरणाची संकल्पना स्पष्ट करणे

1. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व शैक्षणिक क्षेत्रातील महिलांची वर्तमान स्थिती जाणून घेणे

2. महिलांच्या प्रगतीतील अडथळे व कारणांचा शोध घेणे
3. महिला सशक्तिकरणासाठी केंद्र व राज्य शासनाच्या योजना, कायदे व उपक्रमांचे विश्लेषण करणे
4. महिलांवर होणाऱ्या अत्याचारांचे स्वरूप व त्यावरील उपाय शोधणे
5. ग्रामीण व शहरी भागातील महिलांच्या सशक्तीकरणातील फरक जाणून घेणे
6. महिलांच्या सशक्तीकरणात शिक्षण व तंत्रज्ञानाची भूमिका विश्लेषित करणे
7. स्वयंपूर्ण व आत्मनिर्भर महिला घडवण्यासाठी आवश्यक बाबींची ओळख करून देणे
8. भविष्यातील सशक्तिकरणासाठी धोरणात्मक उपाय व शिफारसी सुचवणे
9. महिला सशक्तिकरणाबाबत समाजातील मानसिकता व दृष्टिकोन बदलण्याच्या गरजेवर भर देणे

मुख्य आशय (Main Content)

(A) सामाजिक दृष्टिकोनातून:

- महिलांना अजूनही काही ठिकाणी समान अधिकार मिळत नाहीत
- बालविवाह, हुंडा प्रथा, लिंग निवड यासारख्या समस्या
- समाजातील बदलत्या मानसिकतेमुळे जागरूकता वाढत आहे

(B) आर्थिक दृष्टिकोनातून:

- महिलांचे रोजगारात प्रमाण वाढले आहे
- स्टार्टअप, स्वयंरोजगार व SHG (Self Help Groups) चा प्रभाव
- अजूनही ग्रामीण भागात आर्थिक स्वतंत्रतेचा अभाव आहे

(C) राजकीय दृष्टिकोनातून:

- स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांचे 33% आरक्षण
- काही महिला मुख्यमंत्री, मंत्रीपदापर्यंत पोहोचल्या आहेत
- पण अजूनही निर्णयप्रक्रियेत प्रभावी सहभाग कमी

(D) शैक्षणिक दृष्टिकोनातून:

- मुलींचे शाळेत जाण्याचे प्रमाण वाढले आहे

- उच्च शिक्षणात प्रवेश वाढतो आहे
- पण ग्रामीण भागात शिक्षण अपूर्ण राहण्याचे प्रमाण जास्त

Experiment:-

1.तुमचं शिक्षण किती झालं आहे?
130 responses

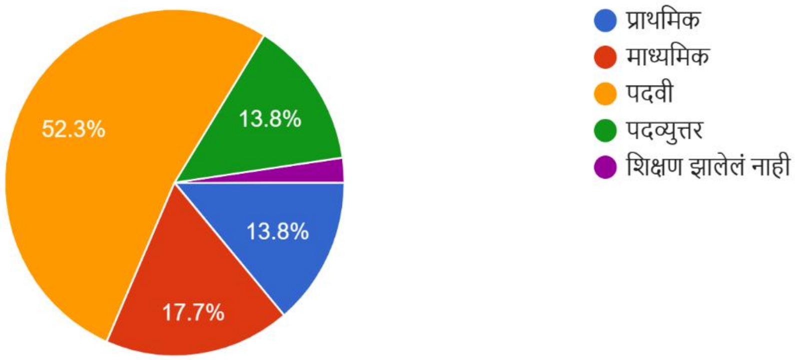

2.समाजात महिलांना समान अधिकार मिळतात असं तुम्हाला वाटतं का?
130 responses

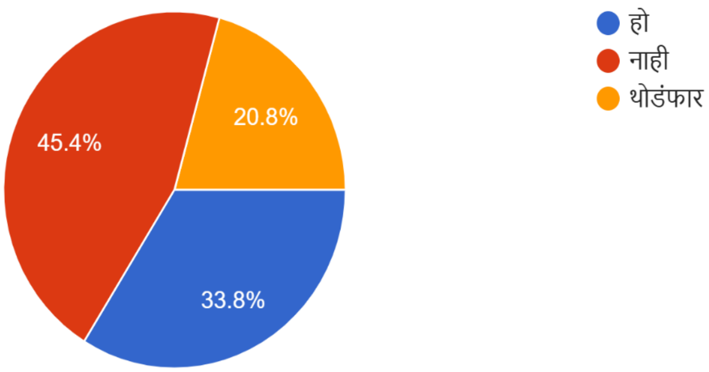

3.तुम्ही आर्थिक दृष्टिकोनातून स्वतंत्र आहात का?
130 responses

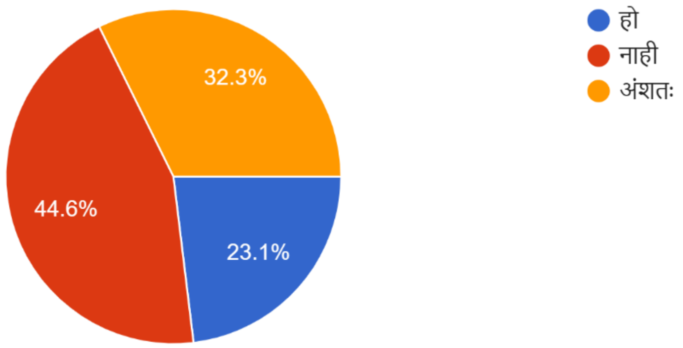

4.शिक्षण महिलांसाठी किती महत्त्वाचं आहे असं तुम्हाला वाटतं?
130 responses

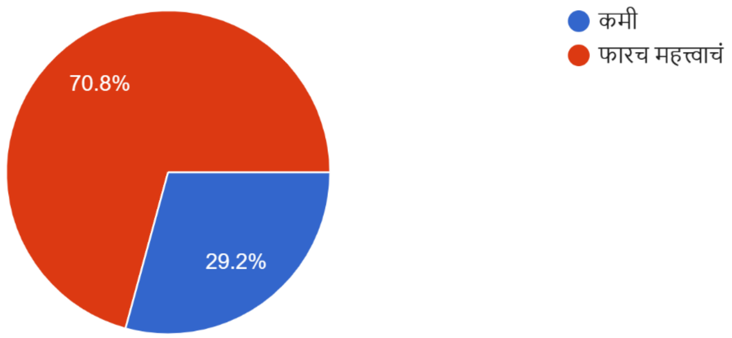

5.तुमच्या मते महिलांचे खरे सशक्तीकरण कशामुळे होईल?
130 responses

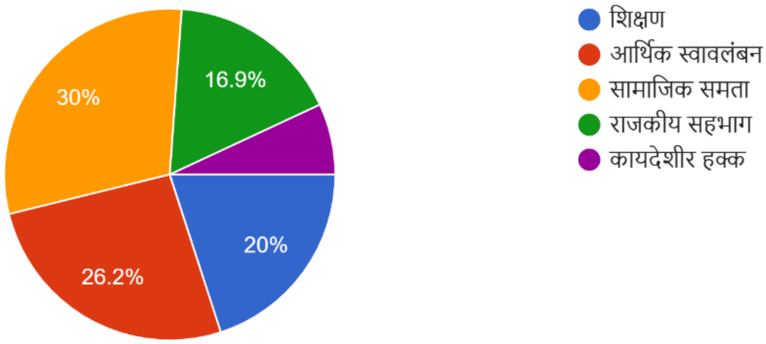

6.तुमच्या भागात मुलींचं शैक्षणिक प्रमाण काय आहे?
130 responses

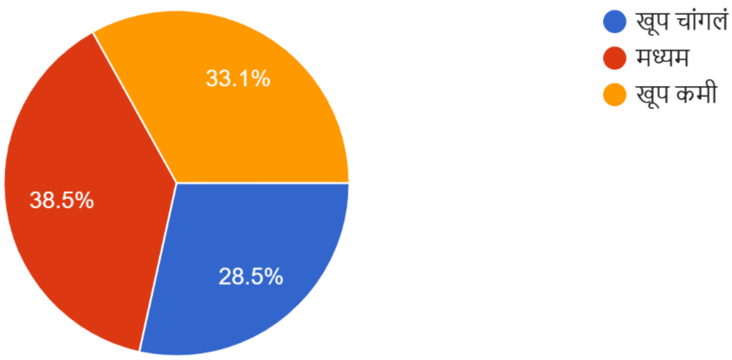

Hypothesis:

- समाजात महिलांना समान अधिकार मिळतात का?
- तुमच्या मते महिलांचे खरे सशक्तीकरण कशामुळे होईल?

SanskritiManthan : International Journal of Empowerment & Indian Culture
संस्कृतिमंथन: सशक्तीकरण आणि भारतीय संस्कृतीवरील आंतरराष्ट्रीय संशोधन पत्रिका
संशोधनातून संस्कृतीचा साक्षात्कार

प्रश्न:
समाजात महिलांना समान अधिकार मिळतात असं तुम्हाला वाटतं का?

गृहितके:

- **H_0 (Null Hypothesis):** उत्तरांचा वितरण सर्व पर्यायांमध्ये समान आहे.
- **H_1 (Alternative Hypothesis):** उत्तरांचा वितरण सर्व पर्यायांमध्ये समान नाही.

आकडेवारी

एकूण प्रतिसाद = 130

Sr. No	**पर्याय**	**Oi (Observed)**	**Ei (Expected) = 130/3=43.33**	**Oi - Ei**	**(Oi-Ei)²**	**(Oi-Ei)² / Ei**
1	हो	44	43.33	0.67	0.45	0.01
2	नाही	59	43.33	15.67	245.61	5.67
3	थोडंफार	27	43.33	16.33	266.72	6.15
Total		130	129.99	–	–	**11.83**

निकाल :

χ^2 = **11.83**
Degree of Freedom (df) = (3 - 1) = 2
Critical Value (0.05 level) = **5.991**

कारण χ^2 (11.83) > 5.991,
त्यामुळे **H_0 नाकारले जाते** आणि **H_1 स्वीकारले जाते.**

निष्कर्ष :

समाजात महिलांना समान अधिकार मिळतात या प्रश्नावर दिलेल्या प्रतिसादांमध्ये लक्षणीय फरक आहे. म्हणजेच सर्व पर्यायांमध्ये प्रतिसाद समान प्रमाणात विभागलेले नाहीत.

SanskritiManthan : International Journal of Empowerment & Indian Culture
संस्कृतिमंथन: सशक्तीकरण आणि भारतीय संस्कृतीवरील आंतरराष्ट्रीय संशोधन पत्रिका
संशोधनातून संस्कृतीचा साक्षात्कार

प्रश्न:
महिलांचे खरे सशक्तीकरण कशामुळे होईल असे तुम्हाला वाटते?

गृहितके:

- **H_0 (Null Hypothesis):** उत्तरांचे वितरण सर्व पर्यायांमध्ये समान आहे.
- **H_1 (Alternative Hypothesis):** उत्तरांचे वितरण सर्व पर्यायांमध्ये समान नाही.

χ^2 चाचणीसाठी टेबल

एकूण 130 प्रतिसाद आहेत →
प्रत्येक पर्यायासाठी अपेक्षित (Ei) = 130 ÷ 5 = **26**

Sr. No	**पर्याय**	**Oi (Observed)**	**Ei (Expected)**	**Oi − Ei**	**$(Oi-Ei)^2$**	**$(Oi-Ei)^2$ / Ei**
1	शिक्षण	26	26	0	0	0
2	आर्थिक स्वावलंबन	34	26	8	64	2.46
3	सामाजिक समता	39	26	13	169	6.50
4	राजकीय सहभाग	22	26	-4	16	0.62
5	कायदेशीर हक्क	9	26	-17	289	11.12
Total		130	130	–	–	**20.70**

निकाल

χ^2 = **20.70**
Degree of Freedom (df) = (5 − 1) = 4
Critical Value (0.05 level) = **9.488**

कारण χ^2 (20.70) > 9.488
□ **H_0 नाकारले जाते व H_1 स्वीकारले जाते.**

निष्कर्ष

महिलांचे खरे सशक्तीकरण कशामुळे होईल या प्रश्नावर दिलेल्या प्रतिसादांमध्ये लक्षणीय फरक आहे. म्हणजेच सर्व पर्यायांमध्ये प्रतिसाद समान प्रमाणात विभागलेले नाहीत.

निष्कर्ष (Conclusion)

- महिला सशक्तिकरण ही केवळ एक सामाजिक संकल्पना न राहता, ती आजच्या युगातील अत्यंत आवश्यक अशी कृतीशील प्रक्रिया बनली आहे. आजच्या बदलत्या सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय संदर्भात महिलांना स्वतंत्रता, समान संधी, आणि स्वाभिमानाने जगण्याचा अधिकार मिळणं ही काळाची गरज आहे.
- सामाजिक रूढी, लैंगिक भेदभाव, शिक्षणात असलेली विषमता, आर्थिक आत्मनिर्भरतेचा अभाव आणि राजकीय सहभागात मर्यादा – हे सर्व अडथळे दूर करण्यासाठी **समाज, शासन आणि स्वयंसेवी संस्था** यांनी एकत्र येऊन काम करणे आवश्यक आहे.
- महिलांच्या सशक्तिकरणासाठी केवळ योजना राबवणे पुरेसे नाही, तर त्या योजनांची **प्रभावी अंमलबजावणी** व **जागरूकता निर्माण** करणे तितकेच महत्त्वाचे आहे. शिक्षण, रोजगार, आरोग्य, कायद्याचे संरक्षण आणि प्रतिनिधित्व या बाबतीत ठोस पावले उचलल्यास महिलांच्या जीवनमानात खूप मोठा सकारात्मक बदल घडवता येईल.
- **महिला सशक्तिकरण हे केवळ महिलांसाठी नाही, तर संपूर्ण समाजाच्या प्रगतीसाठी एक अत्यंत महत्वाचा पाया आहे.**

शिफारसी (Suggestions)

1. महिलांसाठी कौशल्यविकास कार्यक्रम सुरू करणे
2. डिजिटल साक्षरतेचा प्रसार करणे
3. ग्रामीण भागात महिलांसाठी व्यवसायिक प्रशिक्षण देणे
4. स्त्री-पुरुष समानतेसंदर्भात व्यापक जनजागृती मोहीम राबवणे
5. महिलांच्या विरोधातील गुन्ह्यांवर तातडीने आणि कडक कारवाई करणे
6. महिला आरोग्यासाठी सुलभ व मोफत वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करून देणे
7. स्वयंसहायता गटांना (Self Help Groups) आर्थिक व प्रशासकीय पाठबळ देणे

8. महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी सवलतीचे कर्ज व मार्गदर्शन केंद्रे उभारणे
9. राजकीय व प्रशासकीय क्षेत्रात महिलांचे प्रतिनिधित्व वाढवण्यासाठी आरक्षणाची अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे
10. महिला संरक्षण कायद्यांची अंमलबजावणी प्रभावीपणे करण्यासाठी पोलिस यंत्रणेला प्रशिक्षण देणे
11. महिलांसाठी स्वतंत्र हेल्पलाइन, सुरक्षित ट्रान्सपोर्ट आणि सार्वजनिक ठिकाणी सुरक्षा वाढवणे
12. शिक्षण संस्थांमध्ये लैंगिक समानतेसंदर्भात पाठ्यक्रमाचा समावेश करणे

संदर्भ (References):

1. भारत सरकार – महिला व बालविकास मंत्रालयाचे संकेतस्थळ
   https://wcd.nic.in
2. राष्ट्रीय महिला आयोगाचे अहवाल व प्रकाशने
   https://ncw.nic.in
3. महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाचे अहवाल
   https://mscw.org.in
4. संबंधित शैक्षणिक ग्रंथ व निबंध –
   - 'भारतातील महिला चळवळी' – डॉ. उषा ठाकूर
   - 'Women Empowerment in India' – Dr. Nandita Rao
   - 'Gender and Development' – Amartya Sen
5. Google Forms द्वारे मिळवलेला सर्वे डेटा
6. UN Women – भारतातील महिला सशक्तिकरण अहवाल
   https://www.unwomen.org
7. NITI Aayog – महिला विकास संबंधित आकडेवारी व अहवाल
   https://niti.gov.in
8. महाराष्ट्र शासनाची "सक्षम महिला" योजना माहितीपत्रके व संकेतस्थळे
9. राष्ट्रीय कौशल्य विकास संस्था (NSDC) चे महिला कौशल्य प्रकल्प
   https://nsdcindia.org